

۸ / ۸ / ۱۳۷۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نقد زیبایی شناسی سعدی

بوسیله

اکبر صیادکوه

پایان نامه

ارائه شده به دانشکده تحصیلات تکمیلی بعنوان بخشی از فعالیتهای
تحصیلی لازم برای اخذ درجه دکتری

در رشته

زبان و ادبیات فارسی

از

دانشگاه شیراز

شیراز، ایران

۰۸۷۵۱

ارزیابی و تصویب شده توسط کمیته پایان نامه با درجه:
امضاء اعضای کمیته پایان نامه:

دکتر غلامرضا افراسیابی، دانشیار بخش زبان و ادبیات فارسی (رئیس کمیته)

دکتر سیدمحمد مهدی جعفری، دانشیار بخش زبان و ادبیات فارسی (استاد مشاور)

دکتر محمدیوسف نیری، دانشیار بخش زبان و ادبیات فارسی (استاد مشاور)

شهریور ۱۳۷۸

۳/۸/۳۹

سپاسگزاری

اکنون که به یاری خداوند صاحب جمال، کار تدوین این پایان نامه سامان پذیرفته است، بر خود فرض می‌دانم، از زحمات ارزنده و در خور تحسین استاد فرزانه جناب آقای دکتر غلامرضا افراسیابی - استاد محترم راهنما - که همواره با چهره‌ای گشاده و دلسوی پدران، مزاحمت‌های مرا تحمل فرمودند و به تأیید نظر «حمل معما» کردند، صمیمانه سپاسگزاری نمایم.

همچنین از بذل عنایت عزیزان فرزانه جناب آقای دکتر سید محمدمهدی جعفری و دکتر محمد یوسف نیری، که با بزرگواری مشاوره این پایان نامه را عهده‌دار شدند و با نظرات ارزنده خود، بر غنای آن افزودند، قدردانی می‌گردد.

از استاد محترم آقای دکتر شاهرخ محمدبیگی، ریاست محترم بخش زبان و ادبیات فارسی و کارکنان گرامی بخش و آقای دکتر حسنلی و کارکنان صدیق کتابخانه حافظیه نیز که هر کدام به نوبه خود در تمهید مقدمات انجام این امر همکاری نمودند، تشکر می‌نمایم.

از درگاه خداوند بزرگ برای همه این عزیزان کمال توفیق و بهروزی را آرزومند است.

تقديم:

به همه کسانی که درس درستی و زیبایی داده‌اند.

چکیده

بی نقد زیباشناسی سعدی

بوسیله

اکبر صیادکوه

یکی از موضوعهایی که در ادب کشور ما، هنوز جایگاه واقعی خود را به دست نیاورده و ضرورت آن نیز، کاملاً احساس می‌شود، نوعهای مختلف نقد، بویژه نقد زیباشناسی یا نقد بلاغی است. ادبا و دانشمندان ما گهگاه دربارهٔ زیباییهای یک اثر ادبی، آنهم اغلب بصورت کلی‌گویی، مباحثی را طرح کرده‌اند. اما کمتر بدین امر بعنوان یک کار ادبی و ضروری منسجم و مهم نگاه شده، تا تحقیقاتی مستقل بدان اختصاص یابد.

ضرورت انجام چنین کاری، بر روی آثار سعدی که در واقع «مجموعه و مغناطیس» زیباییها می‌باشد، امری روشن بود. چون وی هر دو جانب لفظ و معنی را به همراه هم، به اوج رسانیده است. یعنی موفق شده معانی دلپذیر و والایی را در قالب کلمات و گفتارهای دلچسب و شیرینی بریزد.

کوتاه سخن اینکه، در این پایان‌نامه تلاش شده از دیدگاه نقد زیباشناسی یا نقد بلاغی، به آثار منظوم و منثور فارسی شیخ شیراز نگریسته شود؛ به بیانی دیگر، می‌خواهیم ببینیم چه عواملی دست به دست هم داده که آثار سعدی را از زمان خودش تاکنون، در بسیاری از حوزه‌ها، در صدر نشانده است. بنابراین منظور ما

بیشتر دستیابی به یک قواعد و کلیاتی بوده که در زیبایی و آراستگی سخن سعدی مؤثر افتاده است.

برای رسیدن بدین منظور، در ابتدا به نقل و تحلیل مهمترین تعاریف ارائه شده از هنر و زیبایی پرداخته‌ایم، تا ببینیم زیباشناسان و نقادان سخن، زیبایی را در چه چیزهایی دانسته‌اند.

از آنجا که سعدی، از نظر اندیشه‌ای تا حدودی تحت تأثیر اندیشه‌های عارفان جمالپرست و عاشق‌پیشه می‌باشد و از چشمه اندیشه‌های آنان نوشیده است، لازم بود به محورهای مهم فکری این دسته و جایگاه اندیشه‌های آنان در فرهنگ ایرانی - اسلامی، اشاره گردد؛ اندیشه‌هایی که به نظر می‌رسد، در زیبایی و اقبال همگانی آثار شیخ و دیگر شاعران زیباپرست، مؤثر بوده است تا ببینیم زیبایی در نزد این گروه چه ویژگیها و ملاکهایی دارد.

در واقع این دو فصل تمهیدی برای وارد شدن در مباحث اصلی این رساله، یعنی خصایص هنری و ویژگیهای زیباشناسی آثار سعدی، می‌باشد.

از آنجا که بخش عظیمی از زیباییهای آثار سعدی به نظر همه سعدی‌پژوهان، در ظرافتهای زبانی وی نهفته است، به کمک پژوهشهای قبلی، به بیان نکاتی در این زمینه نیز، پرداخته شد.

علاوه بر این، چون به نظر نگارنده وجود برخی خصوصیات شخصیتی مثبت در سعدی از قبیل: راست گفتاری، بلندهمتی و آزادمنشی و پرهیز از تعصبات بی‌جا و دقت نظر و باریک اندیشی در دریافت و بیان مسائل، طیبیت‌آمیزی، رعایت مقتضاهای حال و هماهنگی و تناسب بین صورت و معنی و ... نیز، در گسترش شمول دامنه مخاطبان و زیبایی آثار سعدی، بی‌تأثیر نبوده است. قسمتهایی از پایان‌نامه، بدان اختصاص یافت.

با همه این توضیحات آنچه به دست آمده، در مقام تمثیل از دریای زیباییهای سعدی قطره‌ای بیش نیست و تنها می‌توان آن را آغاز یک راه، یا دیباجه‌ای بر زیباشناسی سعدی به شمار آورد.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول: مقدمه
۲	۱.۱. ضرورت تحقیق در زیباشناسی سعدی
۶	۱.۲. افصح المتکلمین
۷	۱.۲.۱. نام و القاب و تخلص شاعرانه سعدی
۸	۱.۲.۲. ولادت و وفات شیخ اجل
۸	۱.۲.۳. شخصیت و جایگاه سعدی
۱۱	۱.۳. زیبایی و سعدی
۱۴	۱.۳.۱. دو چهره از سعدی
۱۴	۱.۳.۲. واکنش سعدی در برابر زیبایی
۱۶	۱.۴. روش تحقیق و اشاره به برخی از منابع اصلی
۱۹	۱.۵. یادداشتهای فصل اول (مقدمه)
	فصل دوم
	بخش الف: هنر و زیبایی
۲۲	۲.۱. مقدمه
۲۲	۲.۲. اشاره‌ای به جایگاه هنر و زیبایی پیش از ظهور اسلام
۲۴	۲.۳. اشاره‌ای به جایگاه هنر و زیبایی بعد از ظهور اسلام
۲۶	۲.۴. جنجال برانگیز بودن میدان هنر و زیبایی

صفحه	عنوان
۲۶	۲.۵. ذوق زیبایی‌شناسی و فطری بودن آن
۲۸	۲.۶. رابطه عشق و جمال
۳۱	۲.۷. ارزش اندیشه جمال‌پرستانه
۳۳	۲.۸. یادداشتهای بخش الف
بخش ب	
۳۵	۲.۲.۱. متولی زیبایی‌شناسی در حوزه ادبیات فارسی
۳۶	۲.۲.۲. سهم ایرانیان در میدان زیبایی‌سنجی سخن
۳۹	۲.۲.۳. یادداشتهای بخش ب
بخش ج	
۴۰	۲.۳.۱. برخی از معانی هنر
۴۱	۲.۳.۲. تعبیر سعدی از هنر
۴۷	۲.۳.۳. هنر و زندگی از دیدگاه سعدی
۵۰	۲.۳.۴. یادداشتهای بخش ج
بخش د: برخی از تعاریف هنر	
۲.۴.۱. مقدمه	
۵۱	۲.۴.۱. مقدمه
۵۲	۲.۴.۲. قدیمی‌ترین مباحث و تعاریف راجع به هنر
۵۴	۲.۴.۳. هنر از دیدگاه برخی از متأخرین
۵۵	۲.۴.۴. هنر از دیدگاه برخی از بزرگان ایرانی
۵۷	۲.۴.۵. چند نتیجه‌گیری از بحث هنر
۶۲	۲.۴.۶. یادداشتهای بخش د
بخش ه: پاره‌ای از تعاریف و مباحث راجع به زیبایی	
۶۴	۲.۵.۱. معانی و برخی از مترادفهای واژه زیبا
۶۷	۲.۵.۲. برخی از تعاریف متقدمین درباره زیبایی
۶۷	۲.۵.۲.۱. دیدگاه افلاطون درباره زیبایی
۷۲	۲.۵.۲.۲. دیدگاه ارسطو درباره زیبایی

عنوان

صفحه

۷۷ دیدگاه فلوطین درباره زیبایی	۲.۵.۲.۳
۸۱ برخی از دیدگاههای متأخرین درباره زیبایی	۲.۵.۳
۸۲ دیدگاه کانت درباره زیبایی	۲.۵.۳.۱
۸۶ زیبایی از دیدگاه هگل	۲.۵.۳.۲
 دیدگاه چند تن دیگر از زیبایی‌شناسان درباره	۲.۵.۳.۳
۸۹ زیبایی	
۹۷ یادداشتهای بخش هـ	۲.۵.۴

بخش و:

۱۰۰ زیباشناسی یا زیبایی‌شناسی و اهل نظر	۲.۶.۱
۱۰۲ اهل نظر، نظرباز و ارباب نظر	۲.۶.۲
۱۰۶ سعدی و نظربازی	۲.۶.۳
۱۰۸ شرایط نظربازی در نزد سعدی	۲.۶.۴
۱۰۹ جایگاه اهل نظر در دیدگاه سعدی	۲.۶.۵
۱۱۱ اهمیت اندیشه‌های جمالپرستانه و محورهای اصلی آن	۲.۶.۶
۱۱۳ نظربازی و هوسرانی	۲.۶.۷
۱۱۶ یادداشتهای بخش و	۲.۶.۸

فصل سوم

۱۱۸ مقدمه	۳.۱
۱۲۰ اشاره‌ای به اندیشه‌های جمالپرستانه بعد از ظهور اسلام	۳.۲
۱۲۳ خاصیت روی نیکو	۳.۳
۱۲۶ ظهور عارفان جمالپرست	۳.۴
 اشاره‌ای گذرا به برخی از عارفان جمالپرست و عاشق‌پیشه	۳.۵
۱۲۸ تا سعدی	
۱۳۰ حسن، عشق و خلقت	۳.۶
۱۳۴ تأثیر اندیشه‌های جمالپرستانه در آثار سعدی	۳.۷

۱۴۰	۳.۸. یادداشتهای فصل سوم
-----	-------------------------

فصل چهارم:

۱۴۴	۴.۱. جایگاه و ویژگیهای زیبایی از دیدگاه سعدی
۱۴۷	۴.۲. زیبایی و ارتباط آن با زندگی از دیدگاه سعدی
۱۴۸	۴.۳. فراگیر بودن زیبایی
۱۵۱	۴.۴. حیرت‌آوری و زبان‌بندی زیبایی
۱۵۳	۴.۵. زشتی و زیبایی تقدیری
	۴.۶. زیبایی در صورت یا در معنی، یا هماهنگی میان صورت
۱۵۶	و معنی
۱۶۳	۴.۷. زیبایی آیت حق و مایه اعتبار است
۱۶۴	۴.۸. برخی از نمادهای زشتی و زیبایی در آثار سعدی
۱۷۷	۴.۹. بسامد واژه زیبا و مترادفهای آن در آثار سعدی
۱۸۶	۴.۱۰. ملاکهای زیبایی در آثار سعدی
۱۹۶	۴.۱۱. یادداشتهای فصل چهارم

فصل پنجم: خصایص هنری و عوامل زیبایی آثار سعدی

۱۹۸	۵.۱. مقدمه
۱۹۸	۵.۲. زیباشناسی سعدی و دشواریهای آن
۲۰۱	۵.۳. هماهنگی بین صورت و معنی
۲۰۵	۵.۴. صراحت لهجه و روشنی بیان یا سادگی
	۵.۵.۱. واژه‌گزینی‌های خاص و نقش آن در سادگی و زیبایی
۲۰۹	سخن سعدی
۲۱۰	۵.۵.۱.۱. دایره محدود واژگان
۲۱۱	۵.۵.۱.۲. استفاده از کلمه‌های پر کاربرد و رایج زبان

۲۱۳ ۵.۵.۱.۳. باری با ضمائر و افعال
۲۱۶ ۵.۵.۲. ساختار زبان سعدی و نقش آن در ایجاد زیبایی
۲۲۰ ۵.۵.۲.۱. تقدیم و تأخیرهای بلاغی
 ۵.۵.۳. بهره‌گیری از همه عناصر زبان و نقش آن در
۲۲۱ زیبایی آثار سعدی
۲۲۲ ۵.۵.۳.۱. بهره گرفتن از عناصر زبان توده مردم
۲۲۴ ۵.۵.۳.۲. بهره‌گیری از مناسب‌ترین عناصر موجود در زبان
۲۲۷ ۵.۵.۴. ذکر متعلقات فعل
۲۲۹ ۵.۵.۴.۱. پرکردن حشو جمله‌ها از عناصر گویاتر
۲۳۰ ۵.۵.۵. حذفهای هنری در آثار سعدی
۲۳۱ ۵.۵.۵.۱. حذف یکی از مهمترین ابزارهای زیبایی‌ساز قرآن
۲۳۷ ۵.۵.۶. ایجاز و نقش آن در زیبایی آثار سعدی
 ۵.۵.۶.۱. نقش ایجازهای قصر یا سرشتین در زیبایی
۲۴۲ آثار سعدی
۲۴۳ ۵.۵.۶.۲. ایجاز و جایگاه آن در قرآن کریم
۲۴۴ ۵.۵.۶.۳. کلامهای جامع در گلستان
۲۴۴ ۵.۵.۶.۴. ایجاز به کمک تراکم فعل
 ۵.۶. نقش پیوند استوار و استفاده صحیح از زبان در زیبایی آثار
۲۴۷ سعدی
۲۴۹ ۵.۶.۱. عدول نکردن از قواعد مسلم زبان
 ۵.۶.۲. نشانیدن ترکیبها و عبارتهای شاعرانه و زیبا بر روی زنجیره
۲۵۱ کلام
۲۵۹ ۵.۷. نحوه کاربرد فعل و نقش آن در زیبایی آثار سعدی
۲۶۱ ۵.۷.۱. بسامد بالای فعلهای حرکتی در آثار سعدی
۲۶۶ ۵.۷.۲. شیوه کاربرد افعال مرکب در آثار سعدی
 ۵.۸. بازی با کلمات و نشانیدن واژه‌ها به کیفیتی خاص بر زنجیره
۲۶۷ کلام

۲۶۸	۵.۸.۱. نمونه‌هایی از بازی با کلمات در آثار سعدی
۲۷۱	۵.۸.۲. نشانیدن مناسب‌ترین واژه بر روی زنجیره کلام
	۵.۸.۲.۱. نقش سوگندها، دعاها، نداها، عاطفی، حشوهای ملیح
۲۷۱	و ... در زیبایی آثار سعدی
۲۷۶	۵.۸.۲.۲. پیوند عبارتها و جمله‌های عربی با فارسی
۲۷۹	۵.۸.۳. درج و حلهای لطیف
۲۸۱	۵.۸.۴. ایجاد فضای متناسب برای پیوند عربی به فارسی
	۵.۹. نقش تنوع جمله‌ها و شبه‌جمله‌ها در زیبایی آثار
۲۸۲	سعدی
۲۸۴	۵.۹.۱. تنوع در جمله‌های پرسشی
۲۸۵	۵.۹.۲. تنوع در جمله‌های خبری، امری، ندایی، نهی و ...
۲۸۷	۵.۹.۳. تنوع در مضامین
۲۸۸	۵.۱۰. یک‌دست بودن زبان سعدی
۲۸۹	۵.۱۱. آهنگینی و تأثیر آن در زیبایی آثار سعدی
	۵.۱۱.۱. رغبت سعدی به آرایه‌هایی موسیقی سخن را
۲۹۰	افزایش می‌دهد
	۵.۱۱.۲. افزایش موزونی به کمک هماوایی حرکات و حروف
۲۹۲	(نغمه حروف)
۲۹۵	۵.۱۱.۳. همنوایی از طریق عطف یا افزودن کلمات به هم
۲۹۶	۵.۱۱.۴. افزایش نغمه حروف به کمک سجع
۲۹۸	۵.۱۱.۵. افزایش نغمه حروف به کمک تسمیط
۳۰۰	۵.۱۱.۶. افزایش نغمه حروف به کمک تکریر
۳۰۱	۵.۱۱.۷. بازی با کلمات از طریق تکریر
۳۰۶	۵.۱۱.۸. موسیقی بیرونی سخن سعدی
۳۰۷	۵.۱۱.۹. تناسب وزن با مضمون
۳۰۸	۵.۱۱.۱۰. تأثیر موسیقی کناری در زیبایی اشعار سعدی

- ۳۰۹ ۵.۱۱.۱۰.۱. نقش قافیه‌های بدیعی
- ۳۱۵ ۵.۱۲. یادداشتهای فصل پنجم

فصل ششم: دیگر عوامل و عناصر زیبایی‌ساز سخن سعدی

- ۳۱۹ ۶.۱. مقدمه
- ۳۱۹ ۶.۲. از سر درد بودن و از جان و دل برآمدن
- ۳۲۲ ۶.۲.۱. معنی درد و اشتیاق
- ۳۲۳ ۶.۲.۲. توجه سعدی به درد و عشق
- ۳۲۷ ۶.۳. تأثیرانگیزی و نقش آن در زیبایی آثار سعدی
- ۳۲۷ ۶.۳.۱. وحدت تأثیر در آثار سعدی
- ۳۲۹ ۶.۳.۲. تأکید تولستوی بر موضوع تأثیر
- ۳۳۰ ۶.۳.۳. تأکید علمای بلاغت و نقادان ادب بر موضوع تأثیر
- ۳۳۲ ۶.۳.۴. تأثیر سعدی بر شاعران و نویسندگان بعد از خود
- ۳۳۳ ۶.۳.۵. اشاره سعدی به تأثیر سخن خود
- ۳۳۵ ۶.۳.۶. راز مؤثر بودن سخن سعدی
- ۶.۳.۶.۱. طرب‌انگیز و طیبیت‌آمیز بودن پاره‌هایی از آثار سعدی
- ۳۳۶ ۶.۳.۶.۲. ارتباط طیبیت‌آمیز بودن سخن سعدی با جهان‌بینی وی
- ۳۳۷ ۶.۳.۶.۳. اشاره شیخ به طیبیت‌آمیزی زبان خود
- ۳۳۹ ۶.۴. نقش راست‌گفتاری و حقیقت‌گویی در زیبایی آثار سعدی
- ۳۴۰ ۶.۴.۱. راست‌گفتاری و حقیقت‌گویی ممیزه قصاید سعدی
- ۳۴۲ ۶.۴.۲. اشاره شیخ به راست‌گفتاری و حقیقت‌گویی خود
- ۳۴۶ ۶.۵. باریک‌اندیشی و دقت‌نظر شیخ و ارتباط آن با زیبایی
- ۳۴۹ ۶.۵.۱. باریک‌اندیشی سعدی و نقد مسائل

صفحه	عنوان
۳۵۲	۶.۵.۲. وسعت اندیشه و تیزبینی‌های شیخ ۳۵۲
	۶.۶. نقش آزاداندیشی و پرهیز از تعصب در زیبایی آثار
۳۵۴ سعدی
۳۵۵	۶.۶.۱. آزادی در هنر ۳۵۵
۳۵۷	۶.۶.۲. اشاره‌های سعدی به عدم وابستگی خود ۳۵۷
۳۶۱	۶.۶.۳. آزاداندیشی شیخ و ابداع ۳۶۱
	۶.۷. خطابه‌های انسانی و جهانی و نقش آن در زیبایی آثار
۳۶۲ سعدی
۳۶۴	۶.۷.۱. استفاده از وجه مصدری برای گسترش شمول فعل ۳۶۴
۳۶۶	۶.۷.۲. برخی دیگر از شیوه‌های گسترش دامنه فعل ۳۶۶
۳۶۷	۶.۷.۳. کلیت بخشیدن به مضامین و جاودانه کردن آنها ۳۶۷
۳۶۸	۶.۸. اخلاق‌گرایی و تأثیر آن در زیبایی آثار سعدی ۳۶۸
۳۶۹	۶.۸.۱. تصویر زیبایی و خیر ۳۶۹
۳۷۰	۶.۸.۲. حاکم کردن خصوصیات والای انسانی ۳۷۰
۳۷۲	۶.۸.۳. بهره گرفتن از زبان فطری ۳۷۲
	۶.۹. رعایت مقتضاهای حال مقام و مقال و نقش آن در
۳۷۳	زیبایی آثار سعدی ۳۷۳
۳۷۳	۶.۹.۱. مقدمه ۳۷۳
۳۷۴	۶.۹.۲. چگونه گفتن و نقش آن در زیبایی آثار سعدی ۳۷۴
	۶.۹.۳. رعایت مقتضای حال در دیدگاه سعدی مفهوم
۳۷۶	گسترده‌ای دارد ۳۷۶
	۶.۱۰. جلوه زیبایی در قدرت تبیین و حسن تعبیر و
۳۷۸	مضمون‌آفرینی ۳۷۸
۳۸۰	۶.۱۰.۱. سعدی و حسن تعبیر ۳۸۰
۳۸۲	۶.۱۰.۲. پیوند هنری بین مسائل ۳۸۲
۳۸۴	۶.۱۰.۳. پیوند مضامین انتزاعی به مسائل مادی و محسوس ۳۸۴
۳۸۹	۶.۱۰.۳.۱. تعبیر از طریق تمثیل ۳۸۹

عنوان

صفحه

۳۹۰ اهمیت امثال و میزان بهره‌گیری سعدی از آن
۳۹۱ تمثیلهای متوالی
۳۹۵ انطباق بین مستعارمنه با مستعارله یا ممثل
 نقش استدلال هنری یا حُسن تعلیل در زیبایی
۳۹۶ آثار سعدی
 نمونه‌هایی از تحلیلهای شاعرانه و طبیعی سعدی،
۳۹۸ با کیفیتی خاص
 نقش گونه‌های مختلف تضاد و عکس در زیبایی آثار
۴۰۱ سعدی
۴۰۱ اشاره به عنصر تضاد در زیبایی سوره یوسف
۴۰۲ چگونه تضاد موجب زیبایی می‌شود؟
۴۰۳ میزان بهره‌گیری سعدی از تضادها
۴۰۴ تضاد در فعل
۴۰۵ تضاد در اسماء و صفات
۴۰۶ تضاد به طریق عکس
۴۰۷ تضاد به کمک تعابیر پارادوکسی
۴۰۹ تصویرگری و نقش آن در زیبایی آثار سعدی
۴۰۹ مقدمه
۴۰۹ تصویرگری و تجسم‌بخشی در قرآن
۴۱۰ تصویر در ادب
 بهره‌گیری سعدی از گونه‌های مختلف ابزارهای
۴۱۱ تصویرساز
۴۱۳ وجه‌شبه‌های دوگانه ظریف در آثار سعدی
۴۱۴ تناسب هنری بین مشبه و مشبه‌به در آثار سعدی
 نقش اضافه‌های تشبیهی شاعرانه در زیبایی آثار
۴۱۶ سعدی
۴۱۷ تصویرگری به کمک استعاره‌ها

صفحه	عنوان
۴۲۰	۶.۱۲.۹. تصویرگری به کمک اسنادهای مجازی
۴۲۱	۶.۱۲.۱۰. نقش وصفهای ساده در زیبایی آثار سعدی
۴۲۱	۶.۱۲.۱۰.۱. تعریفی از وصف ساده
	۶.۱۲.۱۰.۲. میزان بهره‌وری سعدی از وصفهای ساده و
۴۲۱	چند طریق آن
۴۲۷	۶.۱۳. یاداشتهای فصل ششم

فصل هفتم:

۴۳۴	۸.۱. نتیجه‌گیری و پیشنهادها
-----	-----------------------------

فصل هشتم: فهرستها

۴۳۸	۸.۱. فهرست منابع و مآخذ
۴۳۸	۸.۲. فهرست اعلام اشخاص و جایها
	صفحهٔ عنوان و چکیده به زبان انگلیسی